

Cu privire
la fortificarea Bucureștilor
la sfârșitul secolului
al XIX-lea

Apărarea teritoriului național a reprezentat din totdeauna o componentă esențială a politicii țărilor române și mai apoi a României. Doar căile și mijloacele pentru realizarea acestei orientări, devenite tradiționale, au diferit intrucitva de la o epocă la alta. Din a doua jumătate a veacului al 19-lea, o dată cu unirea Moldovei cu Țara Românească și dobândirea neatirării, necesitatea consolidării celor două mari acte de profunde semnificații, vitale pentru ființa poporului nostru, au imprimat caracteristici și dimensiuni noi noțiunii de apărare și au impus găsirea soluțiilor adecvate pentru înfăptuirea ei. Ideea centrală care avea să stea la baza întregii concepții de apărare — influențată evident de opiniile în materie cu circulație în acea vreme în lumea militară europeană — era că în condițiile progresului înregistrat de tehnica de luptă și legile purtării războiului, pentru un stat nu mare, fără nici o veleitate expansionistă, cu resurse materiale în curs de consolidare, numai „fortificația... era poate soluția de încercat”¹. În speță era vorba de crearea unui sistem de linii fortificate, marginale, al căror ansamblu urma să fie legat și consolidat prin niște centre puternic întărite. În cadrul întregului angrenaj defensiv, piesă de forță și rezistență, nucleul acestuia trebuia să-l constituie, „înainte de toate... un câmp rețrașat foarte solid în jurul Capitalei, astfel ca trupele active, care ar lupta pentru apărarea teritoriului, să știe că în urma lor se găsește un punct de sprijin absolut sigur, a cărui rezistență le va putea garanta, în caz de infringere, să mai țină o dată piept inamicului și să obțină condițiuni de pace onorabile”². Ce s-a întreprins din acest vast, îndrăzneț și costisitor plan de transformare a Capitalei într-un bastion „inexpugnabil”, după credința autorilor lui, vom încerca să prezentăm în paginile următoare. Este însă subînțeles că în spațiul de care dispunem nu putem trata nici măcar în liniile lor de contur multitudinea fațetelor și implicațiilor politice, economice, sociale și militare pe care le-a presupus operația fortificării. Analiza lor va constitui, poate, de acum înainte obiect de studiu și cercetare. Noi ne vom limita aici așadar, să schițăm, în liniile lor mari, amplele lucrări de fortificare a Bucureștilor întreprinse la sfârșitul veacului trecut. Acțiunea s-a desfășurat în trei etape mai importante :

¹ *Adecădul asupra fortificațiilor de la București, de un martor ocular, București, 1891, p. 7.*

² „*Revista Armatei*”, an IV, nr. 6, din 31 martie 1886, pp. 253—254.

1. O primă etapă, cuprinsă între anii 1866—1884, adică din momentul lansării pentru întâia dată a ideii oportunității apărării orașului printr-un briu fortificat, și până în clipa începerii lucrărilor propriu-zise de întărire.

2. O a doua etapă, jalonată în timp între 1884 și 1895, marcată de execuția celor mai de seamă obiective, încheiată cu desființarea Direcției generale a lucrărilor de fortificații de pe lângă Ministerul de război.

3. Ultima etapă, cea mai scurtă, scursă între anul 1895 și capătul veacului, în care predomină lucrările secundare și cele de întreținere ale amenajărilor ridicate în etapa precedentă.

O puternică amenințare otomană în 1866, menită a înăbuși unele presupuse tendințe de independență ale statului român, recent unit, a determinat pe lângă alte măsuri, precum concentrarea — în ripostă — a unor însemnate forțe armate românești la Giurgiu, Oltenița și Călărași sau stabilirea unei linii de apărare de-a lungul apei Sabarului, și asigurarea apărării Bucureștiului prin executarea „unor fortificațiuni pasagere”². A fost chiar numită în acest scop o comisie alcătuită din ofițerii Slăniceanu, Arion și Dabijsa. Cei trei au prezentat, într-un timp scurt, un atare proiect operativ de asigurarea orașului în cazul unui atac armat. Deși conflictul a fost stins imediat, iar proiectul abandonat, sămînța o dată aruncată avea să prindă treptat rădăcini. La distanță de cîteva ani, în Monitorul Oastei din 1872³ apărea un articol anonim intitulat „Cîteva idei asupra apărării țării”, aparținînd probabil lui Eraclie Arion, unul din ofițerii amintitei comisii de la 1866. După ce sublinia importanța „întăririlor artificiale” în cadrul sistemului de apărare al unui stat, întăririi care permiteau „ca o armată inferioară să poată lupta cu avantaj în contra unei armate mai numeroase”, autorul se oprea insistent asupra situației țării noastre și a soluției de adoptat. Pornind de la convingerea că „cetățile de întîia ordine cu forturi detașate” ar fi cele mai recomandabile, sugera ca în cele trei provincii românești de atunci — Oltenia, Muntenia și Moldova — să se formeze, „din punctul de vedere al apărării, trei elemente independente, avînd fiecare un centru de acțiune și de apărare, reprezentat printr-o fortăreață de întîil ordin”. Sub influența articolului și a unui curent de opinie favorabil, I. Em. Florescu, ministru de război, instituie în anul 1873 o comisie⁴, prezidată de colonelul Manu, comisie însărcinată să studieze și să facă propuneri asupra organizării apărării țării și a Bucureștilor. Războiul de independență a împiedicat intențiile de concretizare manifestate pînă în 1877. A întărit totuși convingerea unora în eficiența unui sistem defensiv static, în care cetatea redevenea elementul central de rezistență. De aceea, în 1882, în urma propunerilor unei alte comisii militare, guvernul consimte la crearea unui plan de apărare, în care rolul principal să revină „fortificației permanente”. Este chemat în țară pentru consultare generalul belgian Brialmont, un reputat specialist al vremii. Invitația este acceptată și generalul Brialmont întreprinde o călătorie de informare și recunoaștere în România. După consultări cu ofițeri români de geniu, înaintează la 10 decembrie

² *Istoricul lucrărilor de fortificație a cetății București*, București, 1903, p. 2.

³ *Monitorul Oastei*, nr. 22, din 1872, pp. 397—404.

⁴ *Istoricul lucrărilor de fortificație a cetății București*, București, 1903, p. 11.

1882, de la Bruxelles, propunerile sale⁶, observate și avizate ulterior de o comisie a Ministerului de război, formată, printre alții, din generalii Fălcoianu, Dabița, Arion și colonelii S. Gheorghiu, Dumitrescu-Maică, S. Voinescu, A. Berindei. Acceptarea memoriului explicativ al generalului Brialmont a făcut ca, la 22 februarie 1883⁷, Adunarea deputaților să aprobe, cu o mare majoritate, un credit de 15 milioane pentru a se păși neîntârziat la lucru.

Sistemul de apărare propus se sprijinea și în viziunea lui, „în special pe cîmpul retranșat din București”. Așa se explică deschiderea lucrărilor de fortificare în primul rînd în orașul de reședință a țării. Încă din 1883 era trimis la Bruxelles, prin căpitanul I. Culcer, planul topografic al Bucureștiului și împrejurimilor, pentru a se fixa pe el locurile de amplasare a fortificațiilor și a celorlalte amenajări preconizate. În vara aceluiași an, Brialmont se deplasează la București pentru a prezenta planul exact de apărare a orașului cu „fortificațiile și linia de centură așezate pe dînsul”. În urma discuțiilor avute aici se reîntoarce la Bruxelles unde definitivează lucrarea, împreună cu ofițerii români, I. Culcer și M. Boteanu, trimiși special spre „a dresa planurile de detaliu relative la tipurile de forturi... pentru cetatea București”⁸. Terminată în mai 1884, planurile sînt depuse Ministerului de război de către cei doi ofițeri reîntorși acasă din misiune. La 28 iunie 1884, colonelul A. Berindei, comandantul Regimentului I geniu, era numit directorul lucrărilor de fortificații „pentru a face să se execute forturile Bucureștilor”, conform planurilor de studii întocmite și avizate. Se pășea de acum la materializarea proiectelor. Ce prevedeau ele în esență ?

Apărarea Bucureștilor avea să fie asigurată printr-o centură fortificată de 70 km, însumînd 18 forturi, distanțate unul de altul la 4 km. Între ele se va instala cîte o baterie intermediară destinată a „bate terenul înaintea forturilor vecine și a întări totdeauna intervalele”. Pentru satisfacerea operativă a nevoilor de aprovizionare cu materiale și muniții, la 100 de metri înapoia forturilor și a bateriilor urma a se construi o linie ferată și o șosea militară. Cîteva sute de tunuri de calibre diferite și cei 33.000 de militari necesari pentru deservirea întregului cîmp întărit al Bucureștilor, veneau să completeze inelul de apărare din jurul orașului. Cheltuielile generale ale lucrării, în toate amănuntele ei, erau evaluate la impunătoarea sumă de 88 275 080 lei⁹.

Din vara anului 1884 — cînd trecem hotarul despărțitor dintre prima și a doua mare etapă a înfăptuirii operației fortificării Bucureștiului — preparativele pentru stacarea imensului front de muncă se intensifică. Iau ființă două sectoare. Unul în iulie 1884, sub comanda cpt. M. Boteanu, ce avea în subordine supravegherea lucrărilor la forturile Chitila, Mogoșoala, Otopeni și Tunari și un al doilea comandat de cpt. I. Culcer, investit cu aceleași sarcini, pentru forturile Ștefănești, Afumați și Jilava¹⁰. La 7 septembrie 1884 se deschid de fapt lucrările șan-

⁶ *Ibidem*, p. 12.

⁷ Monitorul Oficial, nr. 283, din 5 martie 1883.

⁸ *Historicul lucrărilor de fortificație a cetății București*, București, 1903, p. 14.

⁹ *Ibidem*, p. 17.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 18—19.

tierului fortificării Capitalei, când se aruncă primele lopeți de pământ la șanțurile fortului Otopeni. Continuă în anul următor cu forturile de la Chitila și Mogoșoaia, iar din 1886 cu cele de la Afumați și Jilava. Din 1885 începe și construcția căii ferate¹¹ a forturilor, unde se înregistrează un ritm alert și susținut. La fortificații însă lucrările înaintau greu. Majoritatea se executau în regie de diverse firme, pe bucăți, fondurile alocate erau insuficiente, mijloacele de transport la fel, exproprierile se făceau anevoie. Toate acestea în ciuda faptului că se luaseră unele măsuri de înviorare, de limitare a stagnării. Prin legea din 14 februarie 1886 se acordase un credit de 6 milioane lei pentru campania din 1886—1887¹². Cu un an mai devreme luase ființă „Comisiunea de apărare a țării”, însărcinată să avizeze asupra armamentului, dar îndatorată în același timp să indice măsurile ce trebuiau luate pentru a se impulsiona lucrările de fortificare de la București. Generalul Brialmont intervenise pe lângă guvern pentru „a da toate lucrările în întreprindere generală”¹³, pentru a se urgenta astfel terminarea lor, până cel târziu în anul 1890. Și tocmai când factorii responsabili căutau să înlăture, măcar parțial, greutatea ivite, a intervenit un element neprevăzut, care răsturnă toate prevederile, provocând chiar încetarea oricăror lucrări cu data de 1 martie 1887.

Descoperirea melinitei, cu efectele sale distrugătoare asupra zidăriei mai ales¹⁴, verificate de experiențele efectuate în forturile franceze și olandeze, l-au alarmat pe generalul Brialmont. Acesta a încunostiințat urgent guvernul român asupra situației create și a solicitat concursul unui ofițer român cu care să opereze modificările planurilor cetății București în funcție de forța deosebită de rupere a noilor explozivi. Plecat la 19 ianuarie 1887 în Belgia, căpitanul I. Culcer se va reîntoarce foarte repede aducînd cu el planurile modificate ale forturilor bucureștene. Este de reținut că noile proiecte nu afectau cu nimic lucrările ce se întreprinseseră pînă la această dată. În schimb cheltuielile crescuseră de la 38 de milioane lei, prevederi inițiale, la 50 de milioane lei¹⁵. Stringente economii bugetare au determinat cîteva reduceri succesive ale devizului refăcut, reduceri operate atît de către generalul Brialmont cît și de către colonelul A. Berindei. Ele însă nu au afectat cu nimic orientarea generală a sistemului defensiv conceput inițial. Cea mai importantă modificare propusă și admisă de Ministerul de război și Comisia apărării (țării a fost înlocuirea forturilor mari de tip 1 și 2, cu redut, armate cu 10 și respectiv 9 guri de foc de calibru mare cu forturi mici, tip 3, fără redut și cu 6 guri de foc de calibru mare. Rămăneau forturi mari doar cele la care lucrările avansaseră, adică Chitila, Otopeni, Mogoșoaia și Jilava, iar fortul de la Afumați se reducea la un tip intermediar între tipurile 2 și 3.

¹¹ Adevărul asupra istoricului fortificațiilor de la București, de un martor ocular, București, 1891, pp. 11—12.

¹² Revista Armatei, an IV, nr. 3, din 15 februarie 1886, pp. 85—89.

¹³ Adevărul asupra istoricului fortificațiilor de la București, de un martor ocular, București, 1891, p. 14.

¹⁴ Vezi printru altele lt. col. M. Boteanu, Fortificațiile Bucureștilor în raport cu noile substanțe sfărîmătoare, în Revista Armatei, an X, nr. 6, din 31 martie 1891, pp. 293—295.

¹⁵ Istoricul lucrărilor de fortificație a cetății București, București, 1903, p. 24.

Anul 1886 și bună parte a celui următor s-au consumat cu refacerea proiectelor. Acordarea unui nou credit de 10 milioane lei¹⁶ în aprilie 1887, succedat de un altul de 6 milioane, în decembrie același an, a permis angajarea, cu diferite întreprinderi, a lucrărilor la 10 din cele 18 forturi. Conform contractelor încheiate acestea trebuiau armate pînă în anul 1890. S-au executat, de asemenea, 60 de km din calea ferată de deservire de pe linia de centură, două poduri și alte lucrări de aprovizionare a diferitelor construcții și amenajări în curs de execuție.¹⁷

Schimbarea de guvern din 1888 provoacă o vie reacție a corpurilor legiuitoare față de sumele enorme pe care fortificațiile le absorbau din viertiera țării. Ministerul de război primește însărcinarea — spre edificarea celor interesați — să prezinte din partea Direcției fortificațiilor un studiu justificativ detaliat al cheltuielilor făcute pînă la acea dată și al celor necesare în viitor, pînă la terminarea definitivă a lucrărilor. Cu întocmirea memoriului sînt numiți generali E. Arion și A. Berindei, primul pentru partea referitoare la armament, celălalt pentru capitolul relativ al „reducțiuni și simplificări”. Concluzia raportului lor, prezentat la 23 decembrie 1888 în plenul Comisiei apărării, înaintată apoi forurilor superioare a fost că, pentru definitivarea tuturor lucrărilor, ar mai fi necesare 68 de milioane, din care 58 milioane pentru „cimpul întărit” de la București, eșalonate pe trei ani, din 1888 pînă în 1891. Generalul Manu, ministru de război și președinte al Consiliului de Miniștri, prezenta în aprilie 1889 situația celor circa 45 de milioane cheltuite cu fortificarea Bucureștilor și cerea un fond de 75 de milioane¹⁸ pentru a se putea duce pînă la capăt opera angajată. Pentru a nu se irosi bugetul și pentru a nu se risca probabil o investiție masivă care să se dovedească ulterior fără acoperire, creditul a fost divizat în părți de cîte 15 milioane de lei. Sub această formă s-au și obținut două credite, unul în mai 1889¹⁹ și altul tot în mai, însă în 1890²⁰. Abia intervenția hotărîită a Ministerului de război și-a Comisiei de apărare, a forțat camerele legiuitoare la acordarea unui credit de 45 de milioane în 12 iunie 1891, bani cu care s-a putut comanda cea mai mare parte a armamentului și s-a dat o amploare fără precedent tuturor lucrărilor. În acești ani lucrările au progresat simțitor. S-au terminat cele 10 forturi, unele din ele avînd deja instalată artileria de asediu (întîile tatonări pentru aducerea armamentului se făcuseră în 1888, cînd se dăduse o primă comandă de cupole de obuziere la fabrica Gruson-Prusia). Fusese începută instalarea cuptoarelor și avansată comanda armamentului. Toate celelalte lucrări, inclusiv cele auxiliare, au fost angajate în vederea terminării lor complete în cel mai scurt timp. Totuși, din pricină că acordarea creditelor se eșalona de către stat pe etape, în sume mici, ceea ce nu permitea deschiderea unor lucrări de anvergură, la sfîrșitul anului 1892 s-a constatat că mai erau necesare încă aproximativ 24 milioane de lei, pentru ca totul să se poată sfîrși. În memoriul în acest sens, înaintat de către generalul A. Berindei Co-

¹⁶ Monitorul Oastei, nr. 10, din 14 aprilie 1887.

¹⁷ *Adređral asupra istoricului fortificațiilor de la București, de un marșal ocular, București, 1891*, pp. 17—18.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 20—21.

¹⁹ Monitorul Oastei, nr. 42, din 26 mai 1889.

²⁰ *Ibidem*, nr. 31, din 12 mai 1890.

misiei de apărare, se arăta că, renunțându-se la unele construcții, numai pentru încheierea completă a „lucrărilor de fortificație de la București, fără armament”, cerințele se ridicau la 7 770 820 lei. Suma globală pentru satisfacerea tuturor nevoilor ar fi atins cifra de 8 660 000 lei. La cererea expresă a Comisiei apărării, ca lucrările ce au mai rămas de făcut să nu depășească 5 milioane de lei, devizele sînt iarăși revăzute și eliminat din ele tot ce s-a considerat că nu ar fi de neapărată trebuință. Și astfel, după alte câteva retușări, se ajunge la baremul acceptat de 5 milioane. În ședința sa din 12—13 februarie 1893, Comisia apărării aprobă propunerea de deviz a generalului A. Berindei și trece întreaga responsabilitate a fortificării orașului pe seama Direcției generale a lucrărilor de fortificație, care din martie 1890 preluase atribuțiile fostei Direcții a lucrărilor de fortificații, și pe lângă care ființa, pentru București, o direcție aparte, pusă sub comanda șefului Regimentului 1 de geniu. Un alt credit de 2 milioane veneau ceva mai târziu să suplimenteze bugetul fortificațiilor bucureștene pentru a se grăbi terminarea amenajărilor auxiliare. Cu aceasta, prin desființarea Direcției generale a lucrărilor de fortificație în ianuarie 1895, se sfîrșește cea de a doua etapă a operației de fortificare a Capitalei, în care cea mai mare parte a lucrărilor proiectate se încheiaseră sau erau în curs de lichidare.

Între 1895 și 1900 s-a desfășurat ultimul act al lucrărilor de fortificare din secolul trecut a Capitalei țării. Este o epocă de definitivare și finisare a tuturor amenajărilor, de montare a armamentului din dotare, de organizare și administrare a „cetății Bucureștiului”, devenită acum o realitate. În locul fostelor direcții a lucrărilor de fortificații și a lucrărilor de fortificații a cetății București, desființată și ea în aprilie 1895, se creează Comandamentul de apărare pentru cetatea București, avînd ca atribuții alegerea unei comisii de apărare pentru cetatea București, organizarea serviciilor cetății, planul apărării cetății etc.²¹ Se mai hotărăște ca pe lângă comandamentul cetății București, din Comisia de apărare să mai facă parte guvernatorul cetății București, comandantul artileriei cetății, șeful genului cetății și un intendant militar. La 29 aprilie 1895 generalul Eraclie Arion era numit guvernator ad-interim al cetății București. Lui avea să-i urmeze provizoriu — de la 1 mai 1896 — colonelul Christodorescu, comandantul artileriei cetății, înlocuit la 8 mai 1898 de generalul Pastia, numire definitivă, căruia din ianuarie 1899 îi succede generalul M. Popescu, urmat la rîndu-i, de la 11 aprilie 1899 de generalul A. Berindei. Din octombrie același an colonelul adjutant Peticari preia ei funcția de guvernator.

Dintre măsurile organizatorice luate în această perioadă amintim cîteva. La 7 aprilie 1897, printr-o decizie ministerială, se hotărăște ca serviciul de geniu al cetății să facă parte din serviciul de geniu al Corpului 2 armată,²² sub numele de secția fortificațiilor. Peste o lună, comandamentul însuși al fortificațiilor cetății București, împreună cu toate serviciile, trupele etc. trece sub comanda și controlul comandantului Corpului 2 armată,²³ pe teritoriul căruia se găsea. În iulie 1897 se reorganizează și comanda-

²¹ *Istoricul fortificații cetății București*, București, 1903, p. 78.

²² *Ibidem*, p. 88.

²³ *Ibidem*.

mentul cetății pe următoarele servicii : stat major, artilerie, geniu, inten- dență, sanitar. Forturile erau deservite de Regimentul 2 cetate, compus din 10 corpuri și din 7 companii de geniu, din regimentele 1 și 2.

În tot acest timp au continuat să se execute montări de cupole, instalări de utilaje și accesorii la forturile unde erau lipsă, terasamente, reparații, construcții de linii ferate secundare și multe alte lucrări de dotare și întreținere.

Fortificarea Bucureștilor la sfârșitul veacului trecut, realizată în câteva etape succesive, întinse de-a lungul aproape a două decenii, cu prețul unor considerabile eforturi materiale, prezintă astăzi un interes deosebit nu numai pentru istoricul militar. Ridicarea briului de apărare din jurul orașului a stîrnit vii discuții în opinia publică și presa vremii, dezbateri insistente și furtunoase în parlament, dispute aprige între militari, a generat scandaluri publice și afaceri verzoase, din care unele încheiate în fața tribunalului. Nota comună aproape a tuturor înfruntărilor a constituit-o mereu aceleași nedumeriri, niciodată satisfăcute printr-un răspuns convingător. Într-adevăr fortificațiile erau necesare ? Și dacă erau, cât de utile și eficiente ar fi fost ele la nevoie ? Războiul din 1916—1918 avea să răspundă în parte acestei întrebări, care așteaptă totuși și astăzi o aprofundată investigație în sfera istoriografiei.

Sur les fortifications de Bucarest a la fin du XIX-eme siècle

RÉSUMÉ

L'auteur fait un court historique des fortifications de la ville de Bucarest durant les dernières décennies du XIX-eme siècle.

Les fortifications ont été exécutées en trois étapes : la première, entre 1856—1884, de préparation, la deuxième entre 1884—1893 de construction des principaux objectifs et la troisième entre 1893 et la fin du siècle, pour le finissage. Après de succinctes analyses de chaque étape, où on présente les fonds destinés à ces travaux, les frais engagés, les travaux effectués, les difficultés rencontrés etc., l'auteur soumet à l'attention de la recherche historiographique la nécessité d'éclaircir l'utilité de cette immense et coûteuse construction de défense, en partant du rôle joué lors de la première guerre mondiale.